

Adabiyotlar

1. Muxamedova G., Usnatov R.. «Aktyorlik mahorati». – Toshkent; Navro‘z nashriyoti 2020.
2. Jahon adabiyoti jurnali 2015/9. Михаил Чехов. «Актёр техникаси». Рус тилидан. Махмудов таржимаси. 2015.
3. Ж. Махмудов. «Актёрлик маҳорати». Ўқув қўлланма. Т.: «Билим» нашриёти, 2005.

REZYUME. Mazkur maqolada aktyorlik mahoratini takomillashtirish jarayonida olib boriladigan mashg‘ulotlarning o‘rni va ahamiyati haqida fikr-mulohaza yuritilgan. Aktyorlik mahoratini takomillashtirishda mashg‘ulotlarini samarali amalga oshirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

РЕЗИЮМЕ. В этой статье рассматривается роль и значение обучения в процессе совершенствования актерского мастерства. Даны рекомендации по эффективному проведению обучения по совершенствованию актерского мастерства.

SUMMARY. This article reflects on the role and importance of training carried out in the process of improving acting skills. Recommendations have been made to effectively implement their training while improving their acting skills.

XALÍQ PEDAGOGIKASÍNÍN BALALAR USHÍN TÁRBIYALÍQ ÁHMIYETI

M.Palwaniyazov - *assistent oqıtıwshı*

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Tayanch so‘zlar: xalq pedagogikasi, san’at, musiqa, musiqali tarbiya, musiqali badiiy asar, bolalar musiqiy folklori.

Ключевые слова: народная педагогика, искусство, музыка, музыкальное воспитание, музыкальное художественное произведение, детский музыкальный фольклор.

Key words: folk pedagogy, artistic creativity, musical education, musical composition, children's musical folklore.

Muzika – insanın ishki sezimleriniń sáwleleniwi hám bay kórkem óner túrleriniń biri, sebebi ol insanın ruwxıy dúnyasin rawajlandıra alatuǵın iskusstvonıń ayrıqsha jaǵımlı túri. Muzika belgili dárejede turmıstı hám dáwirdi sáwlelendiredi. Atap aytqanda, xalıq muzika hám qosıqshılıq kórkem óneri insanın turmısın, onıń arızıw-árman tileklerin ózinde sáwlelendirgen.

Muzika haqqında ullı filosof Platon: «Muzika insanlardı tárbiyalawda basqa qálegen tárbiya qurallarınan abzalraq. Sebebi muzıkada seslerdegi uyqaslıq insan sezimleri hám ruwxıyılıǵına jol tabadı»-degen bolsa, ullı babamız Alisher Nawayı: «muzıkada adam kewil xoshı sesler uyǵınlıǵınan quwat hám ruwx alsa xosh dawıstan lázzet aladı» [7.101.],-deydi. Sonlıqtan da salamat áwladtı mánawiy ruwxta tárbiyalawdaǵı, ruwxıy jaqtan bay adamlardı qaliplestiriwde birinshi pedogog muǵallım, dáslepki oqıtıwshı xalıqtıń ózi dep biykar aytpaǵan. Ullı shıǵıs oyshılı Al-Farabıydıń – «Muzika páni sol mániste paydalı bolıp kimniń minezi teń ólshemlilikke joǵaltqan bolsa, onı tártipke keltiredi» degen sózleri insan tárbiyasında muzikanıń tárbiyalıq áhmiyeti kúshli ekenin ańlatadı hám onı házirgi kúnde aktual máselelerdi ámelge asırıwda paydalanıladı. Muzika insan qalbiniń tili, ruwxıy azıǵı (S. Sheraziy) dep

atawları biykarǵa emes. Onıń insanın názik jan sezimlerine tásirin basqa kórkem óner túrleri arqalı jetkerip beriw bizińshe oǵada qıyın, hátteki múmkinde emes. Balalar ózleriniń sezimleri hám qıyallarına tásir etetuǵın qálegen nársenge oǵada sezimtal bolıp, olarǵa jalt etken ushqınday tez hám anıq juwap beredi. Olar insan kewil qoshına tereń tásir ete alatuǵın mazmunlı jaqsı muzikanı, haqıyqıy estetikalıq bahalılıqqa iye emes kórkem ónerdi ańsat ajratıp ala aladı, hátteki bunday mánissiz muzıkaga qaytıp jolamaydı. Balalar úyde, kóshede radio, televidenie, telefon t.b. derekler arqalı tómen jeńil-jelpi dárejede muzikanı, qosıqlardı esitiwi múmkin. Balanı bahası tómen, jeńil-jelpi tárbiyasına unamsız kerı tásir etiwı múmkin bolǵan bunday muzikalıq ónimlerden qorǵaw gerek. Usı máselede belgili kompozitor E.I. Rerix: «Balalardı jamanlıqlardan saqlań, jaman muzıkadan saqlań»-dep qáweterlene otırıp, [5. 283] balalardıń muzıkaga beyimligin rawajlandırıwdı máslahát etti: «Siz balańızǵa kishi jasınan baslap dawıs gozzallıǵın úyretiwge ádetleniń. Ol muzikalıq bilim hám tárbyaǵa mıtáj. Tuwrı, hárbir adamda dawısqa beyimlik bar, biraq ol tárbiyasız uyıqlap qalıp hám sóniwi múmkin. İnsan tálim-tárbiyalıq áhmiyetke iye muzikanı, qosıqlardı tınlawı gerek. Geyde bir garmoniyanıń (uyqaslıq)

ózi-aq gózzallıq sezimin mángi oyata aladı. Biraq shańaraqta eń jaqsı tárbıya quralları umıtlıǵanda, nadanlıq kúsheyedi. Dúnya jerkenishten qalıtıǵanda jas áwladtıń qulaǵın ashıwǵa asıǵıw kerek. Muzıkanıń áhmiyetin anılamastan, tábiyattıń ájayıp dawısı onıń gózzallıǵın seziniw múmkin emes». [5.343.] Muzıka balada sezimlerdiń hár qıylı ráńbáránlıǵın oyatadı, oǵan estetikalıq lázzet baǵıshlap, emocional jan sezimi dúnyasın baytıadı. Muzıka balanıń tek ǵana sezim-emocional mádeniyatın ǵana emes, adamgershilik kelbetin, aqılıy-intellektual qábiletlerin, ulıwma rawajlanıwın, qatarları hám jası úlkenler menen qarım-qatnasın unamlı qalıplestire alatuǵına ǵuman joq. Sebebi ol insan ómirine tán gózzallıq, mehribanlıq, qayǵı-qapashılıq, muhabbat, jarqın baxıtlı ómir sıyaqlı mángi ajıralmas túsiniqlerdi óz boyına sıńdire alǵan. Muzıkada onı basqa kórkem óner túrлерinen ajıratıp turıwshı ayrıqsha pazıyletler bar. Muzıka kompozitor siltegen saz nama álemi párwazında hárkimge bul párwaz jolında óziniń unamlı talǵamın tabıw múmkinshiligin bere otırıp, keń jurttı ózine tarta alıw pazıyleti. Onıń jáne bir pazıyleti, ol iskusstvonıń barlıq janlarınıń tiykarǵı gedonislik lázzet beriw, bilim beriw, tárbıya, qarım-qatnas, baylanıs, t.b. funkciyalarınıń bárin tabıslı orınlay aladı. Sebebi onıń «lázzet bere otırıp, bilim beriw, bilim bere otırıp tárbıyalawday hasil pazıyleti» [6.67.] basqa kórkem óner túrлерinde joq.

Hárqanday insan ómirdiń jaqsı-jaman kúnлерinde, kórkem óner túrлерiniń biri bolǵan muzıkanı tıńlaydı. Jaqınlarımızdıń qayǵılı, qapashılıq kúnлерinde muzıka bizge joldas. Bayramlar, insannıń baxıtlı kúnлерinde muzıka tiykarǵı orındı iyeleydi. Millionlaǵan adamlar bir muzıkanı tıńlay otırıp, muzıka mazmunında ózlerin-ózleri, ózleriniń ushqır oy-pikirlerin, jan sezimlerin tabadı. Muzıkasız kámil shaxstı tárbıyalaw múmkin emes. Muzıka bala tárbıyasında balanıń sezimlerine unamlı tásir etiwde ájayıp taptırmas tárbıyalıq qural. Muzıka bul kórkem óner, onıń barlıq janları insannıń jan sezimi dúnyasına emocional tásir etedi. Balanıń emocional jan sezimleri onıń is-háreketleri menen minez-qulqınıń tiykarı bolıp tabıladı. Muzıka bala sezimleri arqalı balanıń basqalar menen qarım-qatnas múnásibetlerin, dúnyaǵa kózqarası hám minez-qulıq, is-háreketlenin unamlı qalıplestiredi. Ullı kompozitorlar ózleriniń ájayıp muzikalıq shıǵarmaları menen, atap aytqanda: L.V.Betxoven óz muzıkası menen insanǵa kúshli hám batır bolıwǵa járdem beriwdi qáledi; I.S.Bax adam ózin jaqsılaw ushın zárúr qádir-qámbatı menen óz erkinligine erisiwge járdem beretuǵın muzıka jaratıwǵa baǵıshladı; D.Shostakovich óz muzıkası menen dúnyada tınıshlıqtı hám birlikti saqlawǵa

shaqırdı; S.S.Prokofiev insaniyat ushın óziniń quyashtay jaqtı muzıkasın jazǵan. Xalıq muzıkası bala dúnyasına júdá jaqın: besik jırı, háyyiw, oyın, házil t.b. qosıqlarǵa bay. Qaraqalpaq balalar muzikalıq folklorı balalarǵa degen miyrim-shapáát muhabbat penen suwǵarılǵan. Qaraqalpaq xalıq qosıqları ápiwayı uqıplı adamlar tárepinen jaratılǵan. Birinshi qosıqlar uzaq áyyem dáwirlerde payda bolǵan. Olar xalıq arasında saqlanıp, áwladtan-áwladqa ótip, olardan eń jaqsı xalıq qosıqları búgingi kunge shekem saqlanıp kelgen. Qaraqalpaq muzikalıq folklorında «Júweri ektim kendir menen aralas», «Biz jatırımız biyday qırman basında», «Ala almay turǵanım beldiń sabinan», «Iyshan atam suw bermeydi jabınan» t.b. kópshilik qosıqlar miynet iskerligi menen diyqanshılıq jumısları, mal sharwashılıǵı, balıqshılıq, qus ósiriwshilik penen baylanıslı. Xalqımız olarǵa úlken muhabbat penen súyiwshilik múnásibette bolǵan. Sebebi olar ápiwayı qaraqalpaq xalqınıń ómirin quwanış, qayǵı qapashılıǵı, uwayımları, arız-árman, tilekleri menen xalqımızǵa tilekles bolıp qalıplesken.

Qaraqalpaq xalıq qosıǵı barlıq jerde: balanıń besiginde, miynet maydanında, quwanışlı kúnлерinde de, qayǵılı kúnлерinde de, bayram saltanatlarında da, toy, mereke, bázimлерinde de bárha xalıq penen birge boldı. Xalıq qosıqlarında quslar, haywanatlar dúnyası, insannıń ana jurttı, onıń tábiyatına muhabbatı, miynetiniń ráhátı, adamlarǵa itibar, óz-ara járdem, mehribanlıq, qayırqomlıq, ańlılıq, túsimpazlıq, t.b. insannıń eń gózzal sezimleri jırlanadı. Ol adam iskerliginiń barlıq túrлерinde eń sadıq járdemshi, qolqanatı bolǵan, búginde sol wazıypasın inabatlı atqarıp atır. «Dala búlbúlleri» dana xalqımız mudamı óziniń tereń muzıkaǵa bay bolıwı menen ataqlı bolıp, nama shertiwdi, qosıq aytıwdı, oyinga túsiwdi, muzıka ásbaplarında oynawdı jaqsı kórgen. Ónerment ustalarımız hár qıylı milliy saz ásbaplarımızdan: duwtar, qobız, girjek, shinqobıs, dáp, balaman, sırnay, nay, qoshnay, qamısınay, sazsırnay, sızızǵı, úshpelek qusaǵan muzıka ásbapların soǵıp, kámine keltirip tayarlap xalıqqa inam etti. Bul saz ásbaplarıń barlıǵı balanıń sanasında, muzanıń ritmin, emocional sezimtalıǵın rawajlandırdı, muzikalıq esitiw qábiletin qalıplestirdi. Qaraqalpaq kompozitorları folklor motivleri tiykarında muzıkalar dóretti.

Olardıń balalarda miynetsúygishlik, ádep-ikramlılıq, gózzallıq, doslıq, mehriybanlıq, reyimlilik, insanǵa ǵamxorlıq sezimlerin qalıplestiriw sanasına sıńdiriw hám rawajlandırıw máselesine baǵıshlap jazǵan namaları, ózleriniń ómirde arttırǵan aqıl-oyı, toplaǵan tájiriyeberleriniń miywesesi sıpatında bizniń dáwirimizge shekem jetip

keldi hám xalıq pedagogikası bolıp qalıplesti. Arnawlı muzikalıq bilimler bolmawına qaramastan talantlı xalıq kompozitorları baqsı, jırawlarımız, ájayıp namalar jarata aldı. Ata-babalarımızdıń geyde muńlı, geyde ayanıshlı, geyde quwanıshlı keshken ómirin, olardıń ullılıǵı menen ólshenetuǵının, saz nama mektebiniń sheber ustaları muzıkanıń ómirge janberiwshi sıyırılıqların keleshek jaslarǵa mezgil kútpey kúni-túni demey úyretip barǵan. Xalıqtıń tariyxıy turmısı menen baylanıslı hám insaniyat dawamshısı balalarda eń joqarı adamgershilik sezimlerin qalıplestiriw maqsetinde jazǵan namaların bizge qaldırǵanı ushın olardı xalıq kompozitorları dep atawǵa tolıq haqımız bar. Xalıq kompozitorlarınan (baqsı-jırawlar) házirge shekem bizge belgili jırawshılıqtıń tiykarın salǵan. Xalıq awızında atı ańızǵa aylanǵan jırawlar Soppaslı Sıpıra jıraw menen Qorqıt atalardan baslap, olardıń izin basıwshı shákirtlerinen: Shankot, Jiyen, Nurabılla, Qurbanbay, Esemurat, Ógiz, Qıyas, Jannazar t.b. dawamshıları tariyxta belgili. Jırawlardıń atqarıp júrgen dástanlarınan: «Qoblan», «Alpamıs», «Qırq qız», «Erqosay», «Hájigerey», «Janádil» h.t.b. dástanlar xalıq súyip tınlayuǵın dástanlardan bolıp esaplanadı. [8; 24]

Ataqlı baqsılar Ğaripniyaz, Aqımbet, Muwsa, Súyew, Shernazar, Arzi, Juman h.t.b. Olar dóretip qaldırǵan «Muwsa sen yarı», «Jıǵalı», «Demir donlı», «Muxalles»tiń túrleri, «Eshbay», «Dem bermes», «Sanalı keldi», «Sarbinaz», «Ush top», «Xoja bala», «Merteul», «Iraniy», «Sen yar qal endi», «Bozataw», «Kunxoja», «Nalish», «Teke nalish», «Pashshayı kóylegim» «Xoshım palwan» h.t.b. namalar búgin de xalqımızdıń júrek tórinen orın alǵan.[3; 45] Kompozitorlarımız muzikalıq shıǵarmaları arqalı xalıq oyda sáwlelendiriwiniń baylıǵına mehir-muhabbat kórsetip, olar da

haqıyqatlıqtıń ayrıqsha gózzallıǵın kórdi, onı óz muzıkasında shıraylı jetkere bildi. Zamanagóy kompozitorlarımız shıǵarmalarında adam kewil xoshi, milliy fantastika hám tábiyat obrazların sáwlelendiriwde, xalıq qosıǵınan paydalanıw jańa ózgeshe tús taptı.

Qaraqalpaq folklorında balalar ushın júdá kóp qızıqlı muzikalar hám qosıqlarǵa bay bolıp, shıǵarmaları da balalar turmısındaǵı saxnalardı, áyyemgi haywanatlar dúnyasın, tábiyattı, ertek qaharmanların súwretlep berip, óz qıyalları úlken muhabbat, súyiwshilik penen balalar menen bólisti. Folklordı, ásirese xalıq erteklerin jaqsı biletuǵın hám súyetuǵın, dóretken muzikalı ertekler ájayıp obrazlarında mehribanlıq, balalıqtıń jarqın quwanışları, jıllı házil menen úylesedi. Mısalı, «Áwelemen-dúwelemen», «Aq terek pe kók terek», «Túlkishek», «Túyeler», «Hákke qayda» h.t.b. Solay etip, muzıka ómirge kózqarasımızdı bayta otırıp bizge insaniyat, tábiyat, haywanatlar dúnyası gózzallıǵın tolıq seziwge, ullılıqtı xoshametlewge, waqıt penen baxıttıń tákirarlanbas máwritlerin qádirlewge, kúndelikli turmısımızda sulıwlıq nızamlarına muwapıq jasawǵa tárbiyalawı menen de bahalı. Muzıka balanıń ruwxıy dúnyasın qayta qurıp, kámillikke eristiredi. Bala muzıkadan ilham, yosh, lázzet, bilim hám tárbiya alıp, ómir hám jasaw gózzallıǵın sezedi, onıń jan dúnyası ózgeredi, dúnyaǵa jańa kózler menen qaraydı, haq júrekli, jamanlıqtan jat kámil insan bolıp qalıplesedi.

Biz bul kishigirim maqalamızda xalıq pedagogikasındaǵı kórkem ónerdiń anası, insan ómiriniń saltanatı, jan dúnyasınıń azıǵı, tárbiya qurallarınıń sultanı, ol haqqında qanshama ápsana aytsañ da az, muzıkanıń tárbiyadaǵı ornın hám xalıq pedagogikasınıń ájayıp tárbiya quralı ekenligin aytqımız keldi.

Ádebiyatlar

1. Ayımbetov Q. Xalıq danalıǵı. Nókis: Qaraqalpaqstan, 1988. 492 b.
2. Tajimuratov A. Qaraqalpaq xalıq pedagogikası. Nókis: Qaraqalpaqstan, 1996. 139 b.
3. Adambayeva.T «Revolyuciyaǵa shekemgi qaraqalpaq muzıkası». «Qaraqalpaqstan», Nókis. 1976. 245 b.
4. Волков Т. Н. «Этно педагогика» - Чебоксары, 2004. 305 с.
5. Чирко Г. Е. «Учение живой этики: в трёх томах», Санкт-Петербург. Просвещение, 1993. - 586 с.
6. Каган М. С. «Эстетика как философская наука». Университетский курс лекции. Санкт-Петербург, ТООТК. «Петрополис» 1997. – 544 с.
7. Mutałipova M.J. Xalq pedagogikası. T.: «Fan va texnologiya», 2015. 160 b.
8. Nadirova A. Qaraqalpaq muzıka tariyxı. Tashkent, 2018, 384 b.

REZYUME. Maqolada musiqa hunarining xalq pedagogikasining antiqa vositasi ekanligi, ulug' mutafakkirlar Platon, A. Navoiy, Sh. Sheraziylar fikrlarida muqaddas kitobimiz Quroni Karimning qiroat

yo‘li bilan musiqali tahsil oluvchining inson jon tuyg‘usiga ta‘siriga va farqli san‘at turi sifatidagi funkciyalariga asoslanib yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается факт, что музыкальное искусство является древним инструментом народной педагогики, влияние ученика-музыканта на душу человека через чтение нашей священной книги Корана в мыслях великих мыслителей Платона, А.Навоии, Ш.Шеразий, а также его функции как объясняется другой вид искусства.

SUMMARY. In the article, the fact that the art of music is ancient mean of pedagogy of the population, the influence of the musical student on the human soul through the recitation of our holy book Koran, in the thoughts of the great thinker Platon, A.Navoiy, Sh.Shergaziy and its functions as a different art form are explained.

OQÍVSHÍLARDA MUZÍKALÍQ ATQARÍVSHÍLÍQ SHEBERLIGI HÁM ONÍN QAĞÍYDALARÍ

S.Romanova - p.i.k., docent

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayanış sózler: muzika tábiyası, sheberlik, atqarıwshılıq sheberligi, oqıtıwshı hám oqıwshı, shaxs tárbiyası, ritm, tembr, regisrt, dinamika.

Tayanch so‘zlar: musiqa tarbiyası, mahorat, ijrochilik mahorati, o‘qıtuvchi va o‘quvchi, shaxs tarbiyası, ritm, tembr, regisrt, dinamika.

Key words: music education, skill, performance skill, teacher and student, personality education, rhythm, timbre, register, dynamics.

Muzika sabaqlarınıń bas maqseti gózzallıq qaǵıydaları tiykarında bárkamal shaxstı qalıplestiriw wazıypasın ámelge asırıw ushın xızmet etiw bolıp esaplanadı. Muzika repertuarları balalarda Watanǵa muhabbat, miynetsúyiwshilik, tábiyattı qádirlew, doslıq, tınıshlıq, múnásibet siyaqlı ózgeshelikler muzikalıq obrazlar arqalı túsiniw alıwǵa qaratılıwı kerek. Balalar shıǵarmanı balaların jasına qaray olardıń diopozonına sáykes bolǵan bilim hám kónlikpeler dárejesi, muzikaǵa múnisebet, motivaciyası, qábileti, salamatlıǵı, tálim ornındaǵı ortalıq jaǵdayın esapqa alıp bólinedi. Sabaqtıń dúzilisi oqıw materialları mazmunnan kelip shıǵıwı kerek. Bunda shıǵarmanıń tárbiyalıq áhmiyeti, olardıń kórkem ideyalıq sanası, balaların jas ózgesheliklerine qaray tańlanadı. Muzikanıń bala tárbiyasına kóplegen qánigeler jumıs islegen. Bul juwmaqlar bizge metodikalıq járdem berip jumıs tájiriwbemizge qosıladı hám jumıs barısın jeńillestiredi. Muzika táliminde qosıq atqarıw iskerliginiń tárbiyalıq áhmiyeti ayrıqsha ayıladı. Milliy ruwxtı ózinde sáwlelendirgen xalıq muzika dóretpeleri, xalıq qosıqları, kompozitorlar jazǵan shıǵarmalar balalar álemin seziwge, quwanış sezimlerin alıwǵa járdem beredi. Muzikalıq obrazlarǵa sáykes túrde olardıń xarakteri ózgerip baradı.

Nama, ritm, tembr, regisrt, dinamikalıq ózgesheliklerin sezgen jaǵdayda balaların qol

ayaq, gewde denelerin muzikaǵa maslastırıp háreketlendiriw muzikalıq estetikalıq hám fizikalıq tárbiya ortasında baylanıstı támiyinleydi. Balalarǵa muzika sabaǵın úyretiw ushın oqıtıwshı balalar, muzika shıǵarmaları ustinde islewi kerek boladı. Olar alǵan bilim, kónlikpe hám tájiriwbeleri arqalı balaların jas ózgesheliklerin úyrenip, pedagogikanıń tiykarǵı qaǵıydaların qalıplestirip hám kónlikpeler járdeminde sabaq beriledi hám kásiplik baǵdardıń tiykarǵı repertuari ústinde islewin talap etedi. Bunıń ishinde tómendegi wazıypaları ámelge asırıladı:

-Bular qosıqlardı, berilgen shıǵarmaların janrı ózgartirip turıladı;

-Muzikalıq shıǵarmaları, kórkem obrazların nota teksti menen ashıp beriw;

-Atqarıw sheberligin kórsetip úyretiw;

-Muzikalıq shıǵarmanı uyreniw aldında atqarıw sheberligin kórsetiw;

-Baqsha, mektep yamasa studentlerdi oqıtıwda dástúrlerdıń sıpatlı bolıwın qadaǵalaw, ózlestiriw hám maslastırıw;

-Oqıwshılardı repertuar tańlay alıw, analizlew, talqılawǵa úyretiw;

Sunday-aq, muzika oqıtıwshısı yamasa muzika jetekshisi jumıs iskerligin muzika tıńlaw, qosıq atqarıw, muzikalıq ritmikalıq háreket túrlerine bóliwi múmkin, oqıwshılardı ruwxıy, mádeniy tarbiyalawda muzika tárbiyası tiykarǵı sebepshiler esaplanadı. Oqıw orınlarında alıp barılatuǵın